

MAGDALENA LUBIŃSKA-BOGACKA¹, JOLANTA URBANEK²

Kształcenie w ośrodkach penitencjarnych w Krakowie (raport z badań)³

Słowa kluczowe:

system penitencjarny, pomoc postpenitencjarna, programy readaptacyjne, aktywizacja zawodowa, kształcenie, readaptacja społeczna

Streszczenie

Przedmiotem rozważań jest zakład karny jako miejsce odbywania kary, a także jako instytucja prowadząca działania mające na celu umożliwienie społecznej readaptacji osobom opuszczającym środowisko więzienne. Jedną z metod, która służy lepszej socjalizacji ze społeczeństwem, jest działalność kulturalno-oświatowa i edukacyjna. Korzyści płynące z tej metody to rozwój zainteresowań, kształcenie cech charakteru, ale także nabywanie umiejętności spędzania wolnego czasu w sposób kulturalny. Bardzo ważną rolę zakładów karnych jest zorganizowanie i dopasowanie do możliwości skazanego odpowiednich kursów zawodowych, które pozwolą skazanemu po wyjściu z odosobnienia wrócić na rynek pracy. Z pedagogicznego punktu widzenia kara więzienia nie może przekreślać całego życia jednostki, ponieważ ogranicza ona wolność skazanego jedynie na pewien czas. Ten czas powinien być wykorzystany w sposób najbardziej efektywny, aby nauczyć człowieka zmian zachowań, które pozwolą przygotować go do integracji społeczno-zawodowej. Obecnie 65% opuszczających zakłady karne powraca tam przed upływem roku. Przyczyną tak przerażających statystyk jest fakt, iż osoby te nie potrafią odnaleźć się w rzeczywistości na wolności. Artykuł przedstawia wyniki badań prowadzonych w dwóch zakładach karnych, które dotyczyły uczestniczenia skazanych w kursach szkoleniowych. Omawia przyczyny uczestnictwa więźniów w programach, a także rodzaje szkoleń i ich efektywność.

The education of prisoners in penitentiaries in Krakow (the research report)

Key words:

prison system, post-penitentiary help, resettlement programmes, professional activation, education, social re-adaptation

¹ Doktor, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

² Doktor, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

³ Artykuł jest częścią ustaleń badawczych autorek, realizowanych w ramach badań statutowych *Aktywizacja jako czynnik (re-)integracji społecznej grup defaworyzowanych i marginalizowanych* prowadzonych przez Katedrę Pedagogiki Społecznej i Andragogiki w Instytucie Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.

Abstract

The subject of the article is prison as a place of serving a sentence as well as an institution functioning in order to enable persons leaving prison environment to resettle. One of the methods used to prepare prisoners to return to society is cultural and educational activity. The advantages gained are development of personal interests, shaping of one's character, diligence but also learning the ability to spend free time in a cultural way. A very important role played by the penitentiary is to organize a proper professional course matched with a prisoner's skills which enabling him to return to labour market after the period of detention. The penalty of incarceration cannot blight life of an individual because it deprives a prisoner of freedom for a certain period of time only. This time should be used in the most effective way in order to teach a person how to change his behaviour, which will help him prepare for social and professional resettlement. Currently 65% of prisoners who leave penitentiaries are re-arrested within a year. The reason for such both surprising and appalling statistics is the fact that those persons are not able to adapt to life behind prison walls. The article shows the results of research carried out in two penitentiaries relating to prisoners' attendance in professional courses. It describes reasons for prisoners' attendance in programmes as well as types of courses and their effectiveness.

Wstęp

W literaturze naukowej poświęconej problematyce penitencjarnej pisze się o braku skuteczności kary pozbawienia wolności jako środka readaptacji osób umieszczonych w warunkach izolacji więziennej. Tworzy się postulatory przeprowadzenia głębokiej analizy procesu odosobnienia więziennego człowieka we wszystkich jego aspektach. Twórcy bogatej literatury naukowej zwracają uwagę, iż pod wpływem osadzenia w zakładzie karnym występują negatywne zmiany w psychice człowieka, zakłócenia w sferze świadomości, uczuć i procesu podejmowania decyzji, co w konsekwencji prowadzi do zaburzeń w zachowaniu [Kosewski 1995, s. 94]. Mimo rozwoju resocjalizacji penitencjarnej, doskonalenia systemów wykonywania kary pozbawienia wolności – systemy te nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Poziom recydywy przestępczej był i jest niezadowolający, a brak spadku recydywy wskazuje na stosunkowo małą skuteczność więzienia [Machel 2001, s. 30].

Twórca polskiej pedagogiki resocjalizacyjnej, Czesław Czapów, wychowanie resocjalizujące w sensie wąskim rozumie jako nauczanie korygujące i wzbogacające nastawienia oraz postawy. Natomiast w szerokim znaczeniu jest to nauczanie obejmujące kształtowanie nastawień oraz postaw wraz z elementami opieki i terapii [Czapów 1980, s. 5, 7].

Przed resocjalizacją penitencjarną stawia się dwa cele: minimum i maksimum. Cel minimum można określić jako taki stan osobowości więźnia, który umożliwia mu funkcjonowanie w społeczeństwie w sposób nienaruszający norm prawnych. Osiągnięcie celu minimum zabezpiecza byłego przestępcę przed recydywą. Cel

maksimum można określić jako taki stan osobowości więźnia, który umożliwia mu ułożenie sobie życia w zgodzie z podstawowymi standardami społecznymi.

Zakład karny jako instytucja o charakterze resocjalizacyjnym i readaptacyjnym

Przedmiotem rozważań w tej części będzie przedstawienie więzienia jako miejsca odbywania kary, a także jako instytucji prowadzącej działania mające na celu umożliwienie społecznej readaptacji osobom opuszczającym środowisko więziennej izolacji.

Resocjalizacja, jako ponowny proces uspołeczniania, polega na zmienianiu indywidualnego doświadczenia. Organizacja i przebieg resocjalizacji w tym szczególnym miejscu, jakim jest zakład karny, przy założeniu, że przeprowadzenie tego procesu w tym miejscu jest w ogóle możliwe, zależy od kilku okoliczności. Przede wszystkim od funkcjonariuszy więziennych, ich cech i doświadczenia więźniów, a także sposobów przekazu treści, wiedzy społecznej, specjalnych technik oraz warunków wspierających [Resocjalizacja 2008, s. 341–343].

Za środek oddziaływania resocjalizacyjnego uważa się powszechnie pracę więźniów. Aby praca w przypadku więźniów miała pozytywną wartość, musiałaby być sprawiedliwie opłacana i dopasowana do możliwości i zainteresowań skazanego. W przeciwnym razie jej efekty będą tylko pozorne. Można wyróżnić kilka środków służących resocjalizacji. Jednym z nich mogą być zajęcia sportowe:

czynnikiem wspierającym resocjalizację jest działalność sportowa więźniów. Kształtuje ich samodyscyplinę, wolę i ambicję [tamże].

Readaptację wspiera również edukacja i samokształcenie:

wzbogacanie wiedzy osobistej, rozwój zainteresowań, stymulacja intelektu, kształtowanie cech charakteru (obowiązkowość, systematyczność, poczucie odpowiedzialności i nawyku pracy) [tamże].

Kolejny środek resocjalizacji to:

działalność kulturalno-oświatowa, która sprzyja higienie psychicznej, dostarcza rozrywki, zapewnia czas wolny, a umiejętnie przygotowana może kształtować pożądane postawy społeczne, nawyki językowe i kulturowe oraz codzienny sposób bycia więźniów [tamże].

Istotną rolę odgrywają:

działania polegające na bezpośrednich kontaktach więźniów ze światem zewnętrznym [tamże].

Są one ważne ze względu na to, że umożliwiają osadzonym:

podtrzymywanie i utrwalenie więzi emocjonalnych z najbliższymi, zachowanie poczucia pewności co do miejsca przyszłego powrotu oraz wsparcie więźnia w znoszeniu dolegliwości zamknięcia – odosobnienia [tamże].

Biorąc pod uwagę podejście socjologiczne, zakład karny jest instytucją o charakterze totalnym, co wynika z jego organizacji. Instytucje totalne

stwarzają większe ograniczenia niż inne. Ich ograniczający lub totalny charakter symbolizują częste fizyczne bariery uniemożliwiające kontakt ze światem zewnętrznym: zamknięte drzwi, wysokie mury, zasieki z drutu kolczastego, strome brzozy lub woda, otwarta przestrzeń [Goffman 1975, s. 150].

Innymi przykładami instytucji totalnych, oprócz zakładu karnego, są szpitale psychiatryczne czy klasztory. Podstawową cechą tych instytucji jest specyficzna forma organizacji życia przebywających w nich osób, polegająca na tym, że: całe życie mieszkańców toczy się w jednym miejscu i podlega tej samej władzy; członkowie takich instytucji stale pozostają w towarzystwie innych członków instytucji, wykonując w tym samym czasie te same czynności; cały dzień pensjonariusza jest ściśle zaplanowany przez system ogólnych rozporządzeń, których przestrzegania pilnuje zespół nadzorców; poszczególne czynności są przymusowe [tamże]. Zdaniem Przybylińskiego

zakład karny to instytucja, gdzie grupa ludzi odbywających karę pozbawienia wolności wraz z funkcjonariuszami tworzą swój specyficzny klimat i mikroświat [...]. Więzienie to nie tylko miejsce kary i odwetu – to przede wszystkim miejsce nauki, powrotu do społeczeństwa [Przybyliński 2003, s. 191].

Celowym, ze względu na szanse zatrudnienia osadzonych zarówno w trakcie odbywania kary, jak i po opuszczeniu zakładu karnego, jest przedstawienie typologii zakładów karnych zgodnie z treścią *Kodeksu karnego wykonawczego*, wyróżniającego zakłady karne typu zamkniętego, półotwartego, otwartego [k.k.w. art. 70, § 1].

Prawa i obowiązki osób odbywających karę w poszczególnych typach zakładu są poddane szczegółowej regulacji. Zakład typu zamkniętego dopuszcza możliwość otwarcia cel skazanych jedynie w ciągu dnia i to przez określony czas. Praca skazanych poza zakładem jest możliwa jedynie w sytuacji całkowitego konwoju. W tego typu zakładzie osadzeni mają możliwość dwóch widzeń w okresie miesiąca, pozostałe prawa skazanych podlegają ścisłemu dozorowi i cenzurze administracji danej placówki. Organizacja odbywania kary w zakładzie typu półotwartego nie podlega już tak dużej kontroli jak w zakładzie zamkniętym. Skazanych zatrudnianych poza więzieniem obejmuje zmniejszony rygor konwoju, poza tym mają możliwość trzech widzeń w ciągu miesiąca. Dodatkową cechą różnicującą ten typ zakładu karnego jest możliwość uzyskania przepustki nieprzekraczają-

cej dwóch tygodni w roku. Natomiast w zakładzie otwartym cele skazanych są otwarte przez całą dobę, osadzeni mają możliwość uczestniczenia w zajęciach i imprezach kulturalnych odbywających się poza zakładem, co jest zupełnym przeciwieństwem do zakładu typu zamkniętego. Typy zakładów karnych określają zakres rygoru w nich stosowanego oraz zakres odizolowania od zewnętrznego świata. Poza tym, co jest równie istotnym elementem obecnie funkcjonującego systemu penitencjarnego, typologia zakładów karnych sprzyja indywidualizacji w trakcie wykonywania kary. W związku z tym są istotnym czynnikiem umożliwiającym prawidłową i dającą zadowalające efekty resocjalizację więźniów.

Natomiast samą społeczność zakładu karnego – zgodnie z treścią art. 72 k.k.w. możemy podzielić na dwie grupy. Pierwszą z nich są przełożeni:

funkcjonariusze i pracownicy zakładu karnego, w którym skazany przebywa, a także osoby kierujące jego pracą lub innymi zajęciami są, w zakresie wykonywanych przez nich czynności służbowych, przełożonymi skazanego [k.k.w. art. 72, § 2].

Drugą grupą są podwładni, czyli skazani. Sposób uczestniczenia w organizacji zakładu tych dwóch grup jest odmienny. Personel więzienny uczestniczy w organizacji więziennej z tytułu pracy zawodowej, na zasadzie dobrowolności i odpłatności. Natomiast skazani są tam na zasadzie przymusu. Istotną różnicą jest czas uczestnictwa, który dla skazanych określa wymiar kary, a dla funkcjonariuszy Służby Więziennej (SW) i pracowników cywilnych więziennictwa nie jest określony. Znaczącym elementem funkcjonowania zakładów karnych i panujących w nim relacji międzyosobowych jest organizacja czasu wolnego skazanych. Artykuł 135 k.k.w. podaje, że

w tym celu organizuje się zajęcia kulturalno-oświatowe, wychowania fizycznego i sportowe oraz pobudza aktywność społeczną skazanych [Kwieciński, Waligóra 2007, s. 199].

Działania i procesy występujące w zakładzie karnym służą przede wszystkim przygotowaniu do współdziałania ze społeczeństwem poza więzieniem. Wyjście na wolność wiąże się z trudnościami adaptacyjnymi, które dotyczą samodzielnego funkcjonowania, nawiązania bądź odnowienia kontaktów społecznych oraz akceptacji praw rządzących daną społecznością. Sam pobyt w zakładzie karnym nie powinien wiązać się jedynie z wypełnianiem czasu skazanych w trakcie odbywania kary, a kara więzienia nie może przekreślać całego życia jednostki, ponieważ ogranicza ona wolność skazanego jedynie na pewien czas. Powinna być traktowana jako pewien etap zmiany zachowania człowieka, którą to zmianę mają powodować i wzmacniać programy socjalne, kursy szkoleniowe i terapeutyczne, których celem jest przygotowanie do integracji społeczno-zawodowej.

Readaptacja osób skazanych przez wprowadzanie programów socjalnych dotyczących aktywizacji zawodowej więźniów

Polskie zakłady karne są w większości przypadków przeludnione. W związku z tym trudne, a czasami nawet niemożliwe staje się prowadzenie w nich skutecznej resocjalizacji. W następstwie tego jeszcze trudniejsze staje się przygotowanie osadzonych do pracy i podjęcia przez nich zatrudnienia po zetknięciu się z rzeczywistością z dala od więziennych murów. Obecna sytuacja na rynku pracy kształtuje się tak, iż nawet osoby nigdy nie karane mają trudności ze znalezieniem pracy. Dane opublikowane przez Centralny Zarząd Służby Więziennej wskazują na to, iż tylko jedna trzecia osadzonych posiada zatrudnienie, za które dostają wynagrodzenie. Pozostali natomiast przydzielani są do prac na cele charytatywne lub do robót publicznych. Współczesna rzeczywistość gospodarcza sprawia, iż sytuacja osób opuszczających zakłady karne jest bardzo trudna. Jak podają dane Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie około 65% to osoby opuszczające więzienie i powracające tam przed upływem roku (Projekt „Integracja na rzecz readaptacji”). Przyczyną tak zaskakujących, a jednocześnie niepokojących statystyk jest fakt, iż osoby te nie potrafią się odnaleźć w rzeczywistości na wolności. Długotrwały pobyt w izolacji od społeczeństwa oraz totalny charakter instytucji więzienia powodują trwałe i niekorzystne zmiany w psychice, zdrowiu i kontaktach społecznych osoby osadzonej. Stan ten może doprowadzić do zapoczątkowania procesu marginalizacji społecznej. Ważną zmienną wpływającą na efektywność procesu readaptacji jest podejście społeczeństwa do osób odbywających karę pozbawienia wolności i do osób po jej odbyciu. Wsparcie społeczne wpływa w znaczącym stopniu na skuteczność procesów resocjalizacyjnych. W związku z tym, jak podają dane Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie, od 2004 r. w województwie małopolskim realizowany był projekt „Integracja na rzecz readaptacji”, we współpracy z Małopolskim Stowarzyszeniem „Probacja”. Jego głównym celem było połączenie sił służb społecznych zajmujących się obszarem pomocy postpenitencjarnej. Projekt objął warsztaty, seminaria wojewódzkie, cykl szkoleniowy dla kuratorów i wychowawców penitencjarnych, opracowanie poradnika i jego rozpowszechnienie w instytucjach świadczących pomoc postpenitencjarną na terenie województwa małopolskiego.

Centralny Zarząd Służby Więziennej, wykorzystując środki Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL⁴, realizował w latach 2004–2007 programy mające na celu

⁴ Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL – część strategii Unii Europejskiej na rzecz stworzenia większej liczby miejsc pracy i zapewnienia szerokiego dostępu do nich. Stanowiła próbę wypracowania nowych sposobów rozwiązywania problemu dyskryminacji na rynku pracy. Była finansowana przez Europejski Fundusz Społeczny (EFS). Podstawowe cele IW EQUAL: testowanie i popieranie nowych sposobów zwalczania wszystkich form dyskryminacji i nierówno-

wsparcie grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Nie ulega wątpliwości, że opracowywanie programów czy choćby tylko projektów, mających na celu aktywizację zawodową skazanych oraz pomoc w ich społecznej readaptacji, staje się oczywistym i celowym zadaniem, nie tylko w obszarze polityki społecznej danego kraju, ale i na gruncie międzynarodowej współpracy.

Poniżej przedstawiono kilka wybranych projektów zrealizowanych w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL na terenie naszego kraju od roku 2004 do 2007. Podobne programy nadal realizowane są w jednostkach penitencjarnych.

Jednym z takich programów był **„Powrót do wolności”**, który skierowany został do osadzonych, byłych więźniów i ich rodzin, a w szczególności do dzieci, które bardzo często dziedziczą brak nawyku do pracy i chęci jej poszukiwania. Projekt miał służyć nie tylko wyuczeniu więźniów konkretnych zawodów czy podniesieniu ich kwalifikacji. Głównym celem była reorganizacja ich sposobu myślenia, wyeliminowanie nałogów i negatywnych przyzwyczajzeń, aby przywrócić ich społeczeństwu.

Projekt **„Nowa droga dla byłych więźniów”** był próbą stworzenia zinstytucjonalizowanego systemu pomocy dla osób opuszczających zakłady karne, który łączył elementy szkolenia zawodowego z readaptacją społeczną. Projekt ten skierowano do osób mających problemy z wejściem na rynek pracy czy powrotem do życia rodzinnego i społecznego.

„Wyjść na prostą” to kolejny program, w ramach którego prowadzono diagnozę umiejętności zawodowych osadzonych oraz tworzone indywidualny plan postępowania. Działania kompleksowe w systemie wspierania skazanych obejmowały trening rozwoju osobowego, doradztwo i szkolenie zawodowe w wyniku zintegrowania prac różnorodnych instytucji pomocowych.

Kolejny program unijny to **„Czarna Owca. Skazani na ochronę przyrody”**. Głównym celem tego programu było zwiększenie szans na zatrudnienie po odbyciu kary dla osób opuszczających więzienia oraz zmiana myślenia, jak też nastawienia społecznego w sprawie zatrudnienia i reintegracji więźniów. Przygotowania do podjęcia zatrudnienia podejmowane były jeszcze w trakcie odbywania kary. Elementem odróżniającym go od innych programów jest możliwość jego realizacji z korzyścią dla społeczności lokalnej i terenu, regionu, na którym umiejscowiony jest dany zakład karne. Bardzo ważne jest, aby wprowadzanie i popularyzowanie idei projektu przyczyniło się do wzrostu społecznej akceptacji dla pracy więźniów. Oprócz uzyskania nowych kwalifikacji przez skazanych jego celem było także podniesienie poziomu motywacji do znalezienia zatrudnienia [EQUAL – nowe szanse... 2007].

ści na rynku pracy, zarówno wobec zatrudnionych, jak i poszukujących pracy. Obejmowała również działania w zakresie społecznej i zawodowej integracji osób ubiegających się o azyl, a także skazanych i byłych skazanych.

W Polsce na terenie placówek penitencjarnych jest realizowanych jeszcze wiele innych projektów⁵.

Obraz więziennictwa w Polsce

W 2010 r. w polskich zakładach karnych przebywało około 85 tys. osób, w tym 75 tys. skazanych, czyli osób skazanych na karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Pozostali to aresztowani (osoby, wobec których prokuratura zastosowała środek zapobiegawczy, jakim jest tymczasowe aresztowanie) oraz ukarani (osoby, wobec których orzeczono karę aresztu trwającego od 5 do 30 dni, stosowaną za niektóre wykroczenia drogowe).

W Polsce w 2004 r. wskaźnik prizonizacji, informujący o liczbie osób przebywających w jednostkach penitencjarnych na 100 tys. osób powyżej 17. roku życia wyniósł 209. Dla porównania w USA wskaźnik ten wynosi 714 (najwięcej na świecie), a u naszych sąsiadów, np. w Czechach 184, w Niemczech 96, a na Ukrainie 416. Mimo że nasz kraj plasuje się w środku rankingu, daleko nam do krajów skandynawskich, gdzie częściej stosuje się kary o charakterze wolnościowym, np. dozór i pracę na rzecz społeczności lokalnej (Szwecja 82, a w Norwegii 66). W ostatnich latach liczba więźniów jeszcze bardziej się zwiększyła, wzrastając w latach 1999–2000 nawet o 50%. W tym samym czasie liczba etatów w Służbie Więziennej wzrosła o 1,3%. Na początku 2008 r. przeludnienie zakładów karnych i aresztów osiągnęło ponad 120% liczby dostępnych miejsc i cały czas rośnie.

Praca, która pozwalałaby przynajmniej na część dnia odciążać zakłady, dając zajęcie więźniom, zapobiegałaby agresjom i buntom. Jednak w 2009 r. liczba pracujących więźniów (skazanych, aresztowanych i ukaranych) kształtowała się na poziomie 30% (średnio każdego miesiąca było to ok. 27 tys. osób). Najbardziej aktualne dane wskazują, że około 30–33% więźniów jest zatrudnionych, pozostałe osoby pozostają zawodowo bierne [*Statystyka penitencjarna*].

⁵ Skazane na sukces – reintegracja zawodowa kobiet opuszczających placówki penitencjarne, Praca i godne życie dla kobiet ofiar przemocy domowej, Integracja społeczna osób dotkniętych izolacją więzienną, Inwestycja w przyszłość. Aktywizacja społeczno-zawodowa osób dotkniętych izolacją więzienną, Aktywny powrót, Kultura zza krat, Odwiedziny w więzieniu, Uczenie się przez całe życie, Ucząc się, budujemy siebie, Pomoc sprawcom i ofiarom przemocy, Bezpieczna Polska – marginalizm problemu przestępczości poprzez pomoc grupom zagrożonym, Ośrodek Profilaktyki i Terapii Społecznej – wzmocnienie systemu wymiaru sprawiedliwości, Szkolenia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, Powrót na rynek pracy – readaptacja osób opuszczających zakład karny, „ROOTS”, „VAE”, „SONART” – OISW Warszawa, Koalicja powrót do wolności, Marginalizacja problemu przestępczości poprzez pomoc grupom zagrożonym, Want2Learn, Powrót na prostą, Nowa droga dla byłych więźniów, Wyjść na prostą [za: Portal Funduszy Europejskich].

W przeludnionych zakładach karnych ogólna bierność wpływa na pogorszenie się stanu bezpieczeństwa oraz trudności w realizacji działań resocjalizacyjnych. Skazanie osoby na karę pozbawienia wolności skutkuje najczęściej wyrzuceniem jej na stałe poza nawias społeczny. Po pierwsze: więzienie bardzo zmienia człowieka, przekształca jego osobowość, zmienia nawyki, także związane z pracą. Oprócz tego przebywanie w zakładzie penitencjarnym negatywnie wpływa na potencjał zawodowy osób przebywających w więzieniach, które wychodzą z zawodowej wprawy, tracą kontakt z technologiami.

Chociaż dyrektorzy zakładów karnych prowadzą szeroko zakrojone działania, aby wspomóc zatrudnienie skazanych, to jednak trudno mówić o sprawnym funkcjonowaniu systemu. Działania aktywizujące nie obejmują wszystkich więźniów, a poza tym oferta szkoleń zawodowych nie jest elastyczna i dostosowywana do wymagań lokalnych rynków pracy. Badania prowadzone na potrzeby EQUAL potwierdziły słabe przygotowanie osób opuszczających zakłady karne do wejścia na rynek pracy. Z badań wynika, że jedynie około 10–15% więźniów znajduje zatrudnienie po odbyciu kary pozbawienia wolności. Duża część więźniów dopiero za murami więzienia odkrywa wartość pracy i zaczyna mieć poczucie, że jest to ważna część życia przynosząca satysfakcję. Wielu skazanych chce pracować, więzienie jednak nie kształci zgodnie z potrzebami rynku pracy, a oferta przywziętego szkolnictwa zawodowego jest przestarzała, brakuje też możliwości odbycia stażu czy praktyk. Dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej za 2007 r. wskazują, że 20 tys. pracujących więźniów podejmowało zatrudnienie odpłatnie, ale wykonując najprostsze prace: porządkowo-remontowe na rzecz zakładów karnych (prace w kuchni, pralni, porządkowanie pomieszczeń, drobne naprawy itp.), a 7 tys. znajduje zatrudnienie u kontrahentów zewnętrznych, np. w firmach zajmujących się świadczeniem usług konserwacji zieleni czy wywozu i zbiórki śmieci [*Statystyka penitencjarna*].

Statystyczny polski więzień jest młody, źle wykształcony lub w ogóle niewykształcony, który w swoim życiu pracował jedynie dorywczo lub wcale nie pracował. Często jest uzależniony od alkoholu lub narkotyków. Ma problemy w komunikowaniu się z innymi ludźmi, odznacza się postawą roszczeniową oraz jest obciążony stygmatem przestępcy. Jego cechy wewnętrzne, jak też sytuacja zewnętrzna są zwykle niekorzystne.

Metodologia badań

Badania zostały przeprowadzone na terenie Krakowa, w Areszcie Śledczym w Podgórzu oraz w Zakładzie Karnym w Nowej Hucie, aby poznać działania reaktywizacji więźniów. Celem poznawczym było zrozumienie sytuacji więźniów

w zakładach karnych i ich przygotowania do aktywizacji w życiu społecznym po opuszczeniu zakładu karnego. W szczególności badania te miały na celu wzbogacenie wiedzy na temat działań resocjalizacyjnych na terenie zakładów karnych odnoszących się do readaptacji społeczno-zawodowej osadzonych.

Sformułowano szczegółowe pytania badawcze:

- 1) Jakie działania wchodzą w zakres readaptacji społecznej i zawodowej osób skazanych na karę pozbawienia wolności?
- 2) W jaki sposób przygotowuje się więźniów do wyjścia na wolność?
- 3) Jakie zajęcia edukacyjne umożliwiające zdobycie zawodu bądź przekwalifikowanie się organizowane są w zakładach karnych?
- 4) Jakie motywy skłaniają osadzonych do uczestniczenia w zajęciach oświatowo-kulturalnych?
- 5) Jaka jest efektywność organizowanych szkoleń i programów aktywizacji zawodowej dla skazanych?

Aby zebrać dane dotyczące działalności edukacyjnej i kulturalnej w zakładach karnych, zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z technikami: ankieta – kwestionariusz dla skazanych⁶, wywiad z wychowawcami w jednostkach penitencjarnych, wywiad z kuratorami penitencjarnymi oraz wywiad z kierownikiem ośrodka Stowarzyszenia „Probacja” w Krakowie. Wykorzystano także źródła zastane, którymi były: dane statystyczne dotyczące wybranych zagadnień oraz raporty, sprawozdania i biuletyny. Badania przeprowadzono w latach 2010 i 2011 w dwóch jednostkach penitencjarnych i w Centrum Integracji „Pro Domo” prowadzonym przez Małopolskie Stowarzyszenie „Probacja” w Krakowie.

Pierwszym zakładem był Areszt Śledczy Kraków Podgórze znajdujący się przy ul. Czarneckiego 3. Placówka posiada 207 miejsc dla osadzonych. Areszt Śledczy dysponuje trzema oddziałami mieszkalnymi – dwa oddziały dla tymczasowo aresztowanych oraz jeden oddział typu półotwartego przeznaczony dla skazanych długoterminowo. W skład oddziału skazanych wchodzi zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy i młodocianych oraz zakład karny dla skazanych odbywających karę w systemie terapeutycznym (dla osób z problemem alkoholowym).

Druga placówka to Zakład Karny Kraków Nowa Huta znajdujący się na ul. Spławy 2. Jest on placówką typu półotwartego przeznaczoną dla skazanych. Znajdują się w nim oddziały: dla skazanych odbywających karę po raz pierwszy, areszt śledczy dla kobiet tymczasowo aresztowanych, zakład półotwarty dla skazanych kobiet odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistek penitencjarnych i młodocianych, zakład półotwarty dla mężczyzn odbywających karę po raz pierwszy. W 2011 roku w tym zakładzie karnym było 328 miejsc dla skazanych.

⁶ W dwóch zakładach karnych rozdano po 60 kwestionariuszy ankiety dla skazanych. Pytania dotyczyły udziału skazanych w różnorodnych szkoleniach, motywów ich udziału w zajęciach szkoleniowych i kulturalno-oświatowych.

Ostatnią instytucją, w której zbierano dane, było Centrum Integracji „Pro Domo”, mieszczące się przy ul. Czyżówka 50 w Krakowie. Instytucja dysponuje 14 miejscami rotacyjnymi dla byłych więźniów lub dla osób, względem których zastosowano warunkowe zawieszenie wykonywania kary pozbawienia wolności.

Wyniki badań

Badani mieścili się w przedziale wiekowym od 24. do 64. roku życia. Wykształcenie więźniów w obu instytucjach jest zróżnicowane (tabela 1). W obu zakładach najmniejszą grupę skazanych stanowią więźniowie z wykształceniem wyższym. Natomiast najwięcej więźniów ma wykształcenie zawodowe (56% – Nowa Huta, 40% – Podgórze). Wykształcenie podstawowe i niepełne podstawowe ma 10,2% osadzonych w Nowej Hucie i 2,5% w Podgórzu. W związku z tym na terenie jednego i drugiego zakładu karnego odbywa się doksztalcenie w zakresie szkoły podstawowej. Głównie dla tej grupy wprowadza się różne kursy i szkolenia zawodowe, które są jednym ze sposobów oddziaływania resocjalizacyjnego w zakładzie zamkniętym.

Tabela 1. Wykształcenie badanej grupy więźniów

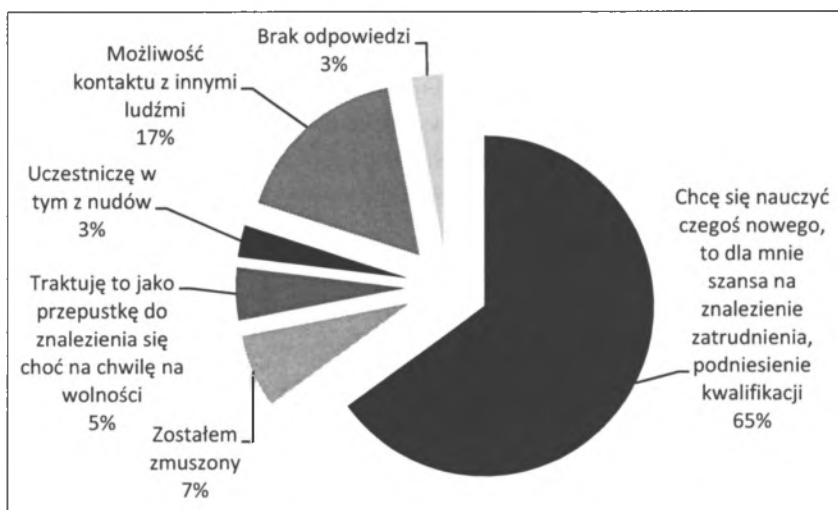
Wykształcenie	Nowa Huta (N = 60)		Podgórze (N = 60)		Razem (N = 120)	
	I	%	I	%	I	%
Podstawowe i niepełne podstawowe	6	10,2	2	2,5	8	6,4
Gimnazjalne	4	6,6	24	40,0	28	23,3
Zawodowe	34	56,6	18	30,0	52	43,3
Średnie zawodowe	8	13,3	12	20,0	20	16,7
Średnie	6	10,0	3	5,5	9	7,8
Wyższe	2	3,3	1	2,0	3	2,7

W obydwu zakładach karnych osadzeni mogą uczestniczyć w lekcjach języka angielskiego. Mogą korzystać z komputerów w określonym czasie. Uczestniczą w zajęciach kulturalno-oświatowych i sportowych. W tych zakładach działa też radiowęzeł, dla którego audycje przygotowują więźniowie. Prowadzone są w nich również biblioteki.

Przed wprowadzeniem kursów zawodowych w obu badanych zakładach promuje się aktywną postawę skazanych do uczestniczenia w kursach. Zadania te realizują zwłaszcza wychowawcy, którzy jako osoby przebywające na co dzień z osa-

dzonymi, stosując różne metody resocjalizacji penitencjarnej, mają największy wpływ na korektę postaw i zachowań osadzonych.

Analizie poddano stosunek osadzonych do wykonywanych czynności w ramach kursów zawodowych prowadzonych w procesie aktywizacji zawodowej. Dane uzyskane podczas badań na grupie skazanych zostały przedstawione na rycinie 1. Każdy z respondentów został poproszony o wskazanie, jakie jest jego nastawienie czy stosunek do działań podejmowanych w procesie aktywizacji zawodowej. Analiza danych pozwala stwierdzić jednoznacznie, iż 65% badanych więźniów określiło swój stosunek do czynności w ramach kursów zawodowych jako chęć nauki i szansę znalezienia zatrudnienia na wolności. Wgłębiając się w te dane możemy dojść do wniosku, że skazani mają świadomość ich trudnej sytuacji na rynku pracy.

Rycina 1. Stosunek osadzonych do wykonywanych czynności w ramach kursów zawodowych prowadzonych w obu aresztach karnych

Podsumowując rozważania dotyczące wspomnianej kwestii, można stwierdzić, że należy ukierunkowywać przede wszystkim skazanych, ale też kadre Służby Więziennej na ciągłe dążenie do podnoszenia kompetencji zawodowych i społecznych osadzonych. Równocześnie nie należy zapominać o kształtowaniu odpowiednich umiejętności służących samodzielnemu i społecznie akceptowanemu funkcjonowaniu skazanych po wyjściu na wolność.

W badanych zakładach penitencjarnych prowadzi się szeroką współpracę ze środowiskiem lokalnym. Na podkreślenie zasługuje praca skazanych z Zakładu Karnego w Nowej Hucie na rzecz takich instytucji, jak: Dom Pomocy Społecznej im. Adama Chmielowskiego w Łyszkowicach, domy pomocy społecznej w Krakowie, Nowohuckie Centrum Kultury, Fundacja Wspierania Rozwoju Społecz-

nego „Leonardo”, Ogród Botaniczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W ramach kształtowania postaw proekologicznych skazani aktywnie uczestniczą w pracach związanych ze Światowym Dniem Ziemi oraz z akcją Sprzątanie Świata. Na terenie jednostki prowadzone są szkolenia przyuczające do zawodów. W 2010 r. na terenie Zakładu przeprowadzono 8 kursów, w których uczestniczyło 76 skazanych. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż za całokształt pracy charytatywnej na rzecz społeczności lokalnej jednostka została uhonorowana nagrodą Filantrop Miasta Krakowa w 2009 r.

Areszt Śledczy w Podgórzu także realizuje kilka programów readaptacyjnych. Przykładem jest projekt „Cykl szkoleniowo-aktywizacyjny służący podniesieniu kwalifikacji zawodowych osób pozbawionych wolności oraz przygotowaniu ich do powrotu na rynek pracy po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności” wdrażany w oparciu o Program Operacyjny Kapitał Ludzki w ramach Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia 2007–2013. Projekt mieści się w obszarze Priorytetu I: Zatrudnienie i integracja społeczna, Działanie 1.3: Ogólnopolskie programy integracji i aktywizacji zawodowej⁷. Inny realizowany w Areszcie Śledczym program – „Gdybyśmy o nich nie pamiętali...” – odwołuje się do podstaw edukacji historycznej, której celem jest nie tylko nabywanie wiedzy historycznej, ale również kształtowanie więzi z krajem ojczystym, rozwijanie postawy obywatelskiej i patriotyzmu. W programie uczestniczy 10 skazanych wytypowanych spośród osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, w warunkach zakładu karnego typu półotwartego, posiadających zgodę na udział w zajęciach kulturalno-oświatowych poza jednostką. Predyspozycje do udziału w programie określa psycholog⁸. Program ten wpisuje się bezpośrednio w program edukacyjny Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau skierowany do osadzonych w jednostkach penitencjarnych Małopolski.

W Areszcie Śledczym w Krakowie Podgórzu rozpoczęła się też realizacja kolejnej edycji programu edukacyjno-terapeutycznego dotyczącego readaptacji skazanych sprawców przemocy domowej „Razem”. Program ten oparty jest w swoich założeniach teoretycznych na programie *Education Groups for Men Who Batter – The Duluth Model*.

Biorąc pod uwagę, iż większość sprawców przemocy domowej przebywających w jednostce penitencjarnej jest uzależniona od alkoholu, istotne jest dostrzeżenie związku między stosowaniem przemocy a nadużywaniem alkoholu oraz połączenie oddziaływań terapeutycznych z zakresu terapii uzależnienia od alkoholu oraz

⁷ Więcej informacji na stronie: <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-krakow/areszt-sledczy-krakow-podgorze/>.

⁸ Więcej informacji na stronie: <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-krakow/areszt-sledczy-krakow-podgorze/news,5719,wizyta-skazanych-z-aresztu.html>.

oddziaływań korekcyjnych nastawionych na zmianę zachowań przemocowych. W tym celu w Areszcie Śledczym w Krakowie Podgórzu, w którym od lat funkcjonuje oddział terapeutyczny dla skazanych uzależnionych od alkoholu, wdrożono do realizacji program korekcyjny dla sprawców przemocy domowej „Razem”, stanowiący uzupełnienie oddziaływań terapeutycznych. W chwili badań w programie brało udział 8 skazanych.

Program edukacyjno-korekcyjny dla sprawców przemocy domowej adresowany jest do skazanych, którzy stosowali przemoc wobec partnerek i dzieci. Warunkiem formalnym udziału w programie jest brak stwierdzonych istotnych zaburzeń psychicznych. W przypadku uzależnienia od alkoholu lub środków odurzających konieczne jest wcześniejsze odbycie terapii lub pozostawanie w terapii. Głównym celem tego programu jest przekazanie osadzonym biorącym w nim udział wiedzy na temat przemocy oraz redukcja ich zachowań przemocowych. Ponadto realizatorzy programu stawiają sobie za cel kształtowanie w uczestnikach programu postawy partnerstwa i szacunku wobec kobiet, przyjęcie przez skazanych biorących udział w programie odpowiedzialności za popełnione czyny przemocowe, uzyskanie przez ich partnerki informacji o jego założeniach, a także miejscach, w których mogą, jako ofiary przemocy, uzyskać pomoc. Ponadto w latach 2008–2011 przeprowadzono na terenie aresztu 10 kursów zawodowych, w trakcie których skazani zostali przygotowani do wykonywania różnych zawodów.

Na terenie omawianych instytucji penitencjarnych skazani mogą zdobyć lub podnieść swoje kwalifikacje przez naukę na kursach organizowanych w ramach programu „Aktywny powrót”. Udział więźniów w odpowiednich kursach przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Udział skazanych w kursach

Rodzaj kursu	Udział więźniów			
	Podgórze (N = 60)		Nowa Huta (N = 60)	
	I	%	I	%
Malarz, tapeciarsz	4	7	4	6
Murarz	2	4	8	14
Kucharz	13	22	6	10
Operator wózków widłowych	8	14	9	15
Brukarsz	9	15	5	9
Kafelkarsz posadzek	4	7	8	14
ABC komputera	13	22	11	19
Kurs z doradztwa zawodowego	11	18	12	20
Technolog robót wykończeniowych	9	15	8	13

Liczba wskazań jest większa od liczby badanych, gdyż każda osoba mogła wymienić więcej niż jeden rodzaj kursu.

Wymienione kursy obejmowały dwie części: wykłady i praktyczną naukę zawodu odbywającą się na terenie Aresztu Śledczego w Podgórzu. Uczestniczyło w tych kursach 93 osoby, a ukończyło kursy 90 skazanych, którzy otrzymali świadectwa uprawniające do wykonywania zawodów. Szkolenia były prowadzone w ramach projektu „Aktywny powrót”.

W Areszcie Śledczym w Podgórzu realizowany jest permanentnie program edukacyjno-terapeutyczny „Duet” dla uzależnionych, który polega na readaptacji skazanych uzależnionych od alkoholu poprzez pracę z młodzieżą niepełnosprawną i niepełnosprawnymi osobami dorosłymi. Skazani pracują 40 godzin tygodniowo, pełniąc rolę opiekunów osób niepełnosprawnych ruchowo i intelektualnie. Do tej pory 5 skazanych zostało zatrudnionych na stanowisku opiekuna osób niepełnosprawnych.

Uzupełnieniem kursów zawodowych był kurs „ABC komputera”, który obejmował naukę z zakresu podstaw obsługi tego niezbędnego we współczesnym życiu urządzenia. Realizacja kursu komputerowego obejmowała 20 godzin lekcyjnych. Celem zajęć była pomoc w adaptacji na rynku pracy po opuszczeniu zakładu karnego przez zdobycie nowych umiejętności posługiwania się komputerem.

Skazani zatrudniani są wewnątrz i na zewnątrz aresztu odpłatnie i nieodpłatnie. Osadzeni wewnątrz jednostki wykonują prace porządkowe i remontowe. Na uwagę zasługuje nieodpłatne zatrudnianie skazanych na rzecz instytucji charytatywnych i organów samorządowych, którzy wypracowują rocznie około 30 tys. godzin.

Na mocy porozumienia z władzami miasta skazani wykonują prace interwencyjne (np. w przypadku występowania klęsk żywiołowych). W działalności aresztu ważną rolę odgrywa współpraca ze środowiskiem lokalnym. Polega ona na kontaktach z krakowskimi wyższymi uczelniami, placówkami lecznictwa odwykowego, instytucjami kultury, klubami sportowymi oraz wykonywaniu przez skazanych prac społecznie użytecznych na rzecz miasta.

W obydwu zakładach penitencjarnych oprócz programów typowo edukacyjnych realizuje się programy kulturalne. Realizowany jest też projekt przy współudziale Teatru Groteska, który przygotowuje skazanych do cyklicznych przedstawień teatralnych, tak zwanych bajek dla dorosłych. Osoby biorące w nich udział mogą uczestniczyć w wyjściach poza budynek więzienny. Program kształtuje ich wrażliwość, rozwija intelektualnie i duchowo.

W aktywizacji zawodowej oraz w zajęciach kulturalnych nie uczestniczyło 13% skazanych w Areszcie Śledczym w Podgórzu, natomiast w Zakładzie Karnym w Nowej Hucie nie brało udziału w aktywizacji 7% skazanych. W obydwu instytucjach najczęstszymi powodami braku aktywności były: roszczeniowość, bierność, lenistwo, ignorancja, brak współpracy, wyrachowanie i lekceważenie.

Na zakończenie warto przytoczyć dla porównania informacje z badań prowadzonych w Zakładzie Readaptacyjnym Centrum Integracji „Pro Domo”. Wynika z nich, że działania edukacyjne, kulturalne i socjalne przynoszą efekty. Wśród

14 osób, które przebywały w Małopolskim Stowarzyszeniu „Probacja”, jest aktywnych zawodowo 12 byłych więźniów. Każdy z nich ma dobre relacje ze środowiskiem, w którym funkcjonuje. Osoby te znajdują pracę i szybko usamodzielniają się. Uważają także, że można żyć uczciwie i zgodnie z prawem. Badania prowadzone w ośrodku może nie są reprezentatywne dla całej społeczności skazanych, ale mogą świadczyć, że system aktywizacji prowadzony w formie kursów, kształcenia się, przekwalifikowywania oraz udział w zajęciach kulturalno-oświatowych w zakładach karnych może przynosić efekty. Wychowawcy w placówkach penitencjarnych uważają, że prowadzona aktywizacja (oraz udział w kursach, zajęciach kulturalnych) jest mało skuteczna dla skazanych. Według nich jedynym dobrym rozwiązaniem dla szybszego zresocjalizowania się więźnia byłaby resocjalizacja otwarta. Do kształcenia skazanych należałoby wykorzystać nowoczesne technologie (tak jak to się dzieje w Holandii i Niemczech, tzw. *Tele-Learning for Imprisoned People* – TELFI). Ten system polega na kształceniu więźniów w systemie zdalnym na platformach e-learningowych. W celu usprawnienia procesu aktywizacji zawodowej skazanych należałoby powołać penitencjarnych doradców zawodowych, którzy świadczyliby usługi z zakresu planowania i organizowania życia zawodowego. Dodatkowo należałoby uruchomić ogólnopolską bazę o kwalifikacjach zawodowych skazanych, tak jak ma to miejsce we Włoszech (gdzie udziela się wsparcia dla firm i przedsiębiorstw, które zatrudniają więźnia, utworzono tam też linię mikrokredytów dla więźniów szukających samozatrudnienia). Należałoby na wzór Anglii organizować targi pracy dla więźniów, w ramach których mogliby oni zaoferować firmom swoje usługi i osiągnięcia.

Postulaty

Z zebranego materiału badawczego można sformułować następujące ogólniejsze postulaty dotyczące pracy Służby Więziennej w zakładach karnych:

- powinno się stosować indywidualne podejście do każdego więźnia (choć jest to bardzo trudne, gdyż na jednego wychowawcę przypada od 70 do 150 osadzonych podczas dyżuru, w zależności od jednostki penitencjarnej);
- należy wprowadzać programy readaptacyjne (edukacyjne, kulturalne i społeczne) od początku pobytu skazanego w jednostce penitencjarnej, obowiązkowe dla każdego z osadzonych;
- trzeba prowadzić pracę z więźniami zachęcającą ich do uczestnictwa w programach aktywizujących, które okazują się skuteczną metodą resocjalizacyjną.

Podsumowując, należy stwierdzić, że dobrze zorganizowany i skutecznie funkcjonujący system reaktywacyjny w zakładach karnych jest istotnym elementem walki z przestępczością.

Bibliografia

Źródła

Kodeks karny wykroczeń. [k.k.w.] DzU z 1997 r., nr 90, poz. 557

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności. DzU z 2003 r., nr 152, poz. 1493

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania. DzU z 2003 r., nr 152, poz. 1494

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej. DzU z 2010 r., nr 79, poz. 523

Opracowania

Czapów C. [1980], *Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki i diagnostyki*. Warszawa: PWN

EQUAL – nowe szanse dla byłych więźniów [2007]. Zespół red. B. Puszczewicz, D. Biegiej, M. Maziuk, E. Wosik. Warszawa: Fundacja „Fundusz Współpracy”

Goffman E. [1975], *Charakterystyka instytucji totalnych*. Warszawa: PWN

Kosewski A. [1995], *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*. Warszawa: WP

Kwieciński J., Waligóra B. [2007], *Zatrudnienie w strategii readaptacji społecznej skazanych – na przykładzie Zakładu Karnego we Wronkach*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls

Machel H. [2001], *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański

Przybyliński S. [2003], *Pomoc postpenitencjarna w odczuciach więźniów recydywistów*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls

Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna [2008]. T. 1. Red. nauk. B. Urban, J. M. Stanik. Warszawa: Pedagogium Wyższa Szkoła Pedagogiki Resocjalizacyjnej; Wydaw. Nauk. PWN

Netografia

Portal Funduszy Europejskich: <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/OrganizacjaFunduszyEuropejskich/Strony/System.aspx>

Portal Służba Więzienna: <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-krakow/areszt-sledczy-krakow-podgorze/>; <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-krakow/areszt-sledczy-krakow-podgorze/news,5719,wizyta-skazanych-z-aresztu.html>; <http://www.sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyka/>

Projekt: „Integracja na rzecz readaptacji”. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie: <http://www.rops.krakow.pl/index.php?sid=8>

Statystyka penitencjarna: www.czsw.gov.pl